

מבוא לפירוש ירושלמי נזיקין

כשם שבבתי המדרש של התנאים נערכו קובצי הלכה ומדרש שונים, כן יצאו מבתי המדרש של האמוראים, בהם הייתה המשנה המקובלת של רבי יהודה הנשיא מרכז הלימוד, פירושים וחקירות שונים והשלמות להם, כלומר תלמודים שונים. התלמודים של האמוראים הקדומים הועשרו ועובדו במידה רבה על ידי המאוחרים יותר, עד שבאו בעיקרם לידי גמר עם סיום פעילות האמוראים. התלמודים הקדומים, שהיו הבסיס של המאוחרים יותר הלכו אפוא בהכרח לאיבוד, בעיקר משום שלא נקבעו בכתב. אך גם מן התלמודים המאוחרים יותר שרדו רק שניים, ה'ארצישראלי' [הירושלמי] וה'בבלי'. גם הללו, כפי הנראה, אינם שלמים, היות שחסרים לנו תלמודים למסכתות, שכל הנראה אכן נלמדו ופורשו בבתי המדרש. נראה שרוב מסכתות התלמוד הבבלי שהגיעו אלינו נערכו בישיבתו הגדולה של רב אשי בסורא. בגלל יוקרתה הגדולה של ישיבה זו ובגלל מעמדו הרם וסמכותו של רב אשי, ואולי גם על שום מעלותיה הפנימיות של עריכה זו, היא זכתה להכרה כללית ולהתקבלותה בבבל. לכן היא אף נתקבלה בישיבת פומבדיתא, שהיתה שנייה לסורא במיוחד בתקופה האחרונה של האמוראים, והייתה יכולה לבוא בחשבון

פירושו של ר' ישראל לוי לששת הפרקים הראשונים של ירושלמי נזיקין פורסם בהמשכים בשנתון Jahresbericht des jüdisch-theologischen Seminars בין השנים 1895 ל-1914. המבוא המתורגם בזה ועמו תחילת הפירוש נדפסו ב-1895 והפירוש לשאר הפרקים בשנים שאחרי זה. המבוא והפירוש חזרו ונדפסו יחד בדפוס צילום הוצאת קדם, ירושלים תש"ל.

ר' ישראל לוי כתב את דבריו בדייקנות, בקיצור ובקפידה (ראה למשל: "זוסמן, שכתר החוקר", מדעי היהדות 38 (תשמ"ח), עמ' 226-228). תרגום דבריו מגרמנית לעברית הצריך מאמץ לא מבוטל. המערכת מודה לד"ר זאב זכריה ברויאר שתרגם את המאמר. כמו כן, אנו מודים לפרופ' מ' ברוקה שהואיל לעבור על התרגום. תודה מיוחדת לפרופ' יונה פרנקל, ששב ועבר על המאמר והעיר הערות מועילות רבות, הן בנוגע לתרגום והן בנוגע לעידכון המאמר והתקנתו.

הפרש הזמנים שבין כתיבת המאמר ובין הופעת התרגום לעברית הצריך התקנה ועדכון (ההתקנה נעשתה בידי ע' פוקס): כל מראי המקום של ספרות חז"ל נבדקו ומקצתם תוקנו; עודכנו הציונים לספרים שהופיעו במהדורות חדשות; הושלמו מראי המקום לציונים שהמחבר רמז להם בקיצור. כל ההוספות וההשלמות נעשו בתוך סוגריים מרובעים. (את מעט הסוגריים המרובעים שהיו במאמר המרנו לסוגריים עגולים). בחלק מהרשימות שהמאמר משופע בהן הפריד המחבר בין מקור למשנהו באמצעות רווחים. כדי להקל על הקריאה הטלנו פסיקים במקומות אלה. [הקורא ייטיב לעשות אם ידקדק היטב ברשימות אלה: הדרכים שבהן הפריד המחבר בין מראי המקומות אינן אקראיות, ושימוש בנקודה או בנקודה-פסיק נועד להפריד בין הדבקים, וליצור מקבצים של מקורות]. את המקורות התלמודיים שהעתיק המחבר ציטטנו כלשונם - עם שלפמעם השלמנו קיצורי מילים - למרות שלעתים יש הבדלים קטנים בין העתקותיו לבין הספרים הרווחים בידנו.

כעורכת התלמוד. כתוצאה מכך נדחו העריכות האחרות עד שנשתכחו לבסוף מלב. זאת חוץ למסכתות אחדות, כגון נדרים וניזר, בהן ייתכן שנשתמרה דווקא העריכה של פומבדיתא (השווה ז' פרנקל, מבוא הירושלמי [ברסלוי תר"ל], דף מח ע"א; N. Brüll, 'Die Entstehungsgeschichte des Babylonischen Talmuds als Schriftwerkes' [für Jüdische Geschichte und Literatur] II 1876, p. 85). עריכות כאלה מציין התלמוד הבבלי לעיתים קרובות, בהעירו שמימרות ודיונים מסוימים של האמוראים נמסרו בישיבות שונות ומפי חכמים שונים באופנים שונים. כך אנו קוראים:

בבלי שבת מח ע"ב, ב"ב פו ע"א: "בסורא מתני' (מתנו) לה להא שמעתא משמיה דרב חסדא בפומבדיתא מתנו משמיה דרב כהנא ואמרי לה משמי' דרבא"; סוכה

¹ אפילו בסורא נקטו כנראה במטבע הלשון: "בסורא מתנו" במקום "הכא מתנו". בביתו המצוי "הכא תרגימו" מתייחס כידוע 'הכא' לבלל (השווה הפירוש לתענית י ע"ב). אולם לפעמים נראה שהכוונה לסורא; השווה פסחים מב ע"ב: "הכא תרגמו... רב שימי מחזנא אמר"; (ר"ה יח ע"א: "הכא תרגימו... ריש לקיש אמר... רב יהודה אמר שמואל"); ב"מ עח ע"ב: "הכא תרגמו... רבא אמר"; ב"ב סא ע"א: "הכא תרגימו... רב יוסף אמר"; קסח ע"א: "הכא תרגימו... רב ירמי בר אבא אמר"; מנחות מג ע"א: "הכא תרגימו... רב יהוד' אמר".

באותה דרך שימשה המילה 'הכא' בתלמוד הארצישראלי כציון לטבריה; השווה ירושלמי שבת פ"ג ה"א [יד ע"א]: "רבנן דקיסרין בעיין... רבנן דהכא אמרי"; מגילה פ"ג ה"ב [עד ע"ב]: "ר' חלבו הוה דרש בציפורין פסק תמן אתא בעי למיתן הכא א"ל ר' אימי..."; שם פ"ד ה"ה [עה ע"ב]: "רבי שמעון ספרא דטרבנת... בתר יומין נחת להכא..."; (קידושין פ"א ה"ד [ס ע"ב]): "אמר רבי שמואל בר אבדומא הדא דתימר בצור וחברותיה בקיסרין ובחברותיה ברם הכא...".

'אתני' בתלמוד הבבלי משמש בדרך כלל למימרות ולשקלא וטריא של אמוראים; לעומת זאת ב'תני' משתמשים למשניות ובריינות. השווה מגילה כח ע"ב והר"ף על אתר [דף ט ע"ב בדפי הר"ף]: "פירוש דתאני ארבעה מי ששונה ארבעה סדרי משנה ופירוש דמתני מי שגמר תלמוד". בתשובות הגאונים מהד' הרכבי סי' רס"ב גורסים: "לישתמיש אינש במאן דמתני ארבעה", ולכן הפירוש הוא: "אבל דמתני הוא כעין התלמוד שלא תלמודנו זה הוא... וכן הוא הדבר, כי מי שהוא יודע מכלילתא ודראשי דארבעה סידרי זה הוא דמתני האמור כן"; השווה סדר רב עמרם גאון [ורשה תרכ"ח] דף ב ע"א [= מהד' ד' גולדשמידט, ירושלים תשל"ב, עמ' ז]: "ודקא תקינו מדרש חלופי תלמוד דגרסינן... והשווה אגרת רב שריא גאון מהד' גויבאואר [סדר החכמים וקורות הימים, אוקספורד תרמ"ח] עמ' 18 [= אגרת רש"י, מהד' ב"מ לוין, חיפה תרפ"א, עמ' 48]; השווה עוד נדרים ח ע"א. בתור מקור שימשה כנראה צורת הפעל 'תנוי' במקום 'אתנוי'. השווה סוכה כח ע"ב, דקדוקי סופרים על אתר וערוך השלם, ערך 'תני' הערה 3, ברכות כ ע"א ורש"י על אתר. הואיל והתלמוד שונן בע"פ, הבחינו בסוכה (שם) ובתענית י ע"ב בין 'מגרס' = ללמוד את התלמוד ובין 'יעוין' = לעיין. הבחנה כזו היתה כידוע קיימת בין 'גמרי' ו'יסבר', השווה סוכה כט ע"א, אך נראה שהמילים 'גמרי' ו'יסבר' מציינות יותר את תוצאת השינון והעיון. אמנם לגבי קובצי המשנה היו 'תנאים' ו'שוני' הלכות' אך לגבי תלמוד נראה שאי אפשר להוכיח שהיו אנשים שלמדו ולימדו אותו שלא חדרו לעומק הבנתו, השווה ברכות מז ע"ב, סנהדרין קו ע"ב, ע"ז יט ע"א, הוריות ב ע"ב ואת הביטוי הפיתגמי שאבי משתמש בו: "גמרא גמור זמורתא תהא" (ביצה כד ע"א ומקומות מקבילים), שכוונתו המקורית היתה כנראה פיוזם הגמרא ללא הבנה, השווה מגילה לב ע"א, סנהדרין צט ע"ב.

יט ע"א: "בסורא מתני להא שמעתא בהאי לישנא בפומבדית' מתני"; מגילה יח ע"ב, ב"ב קנב ע"ב, ע"ז לח ע"א, עה ע"א, סנהדרין כד ע"ב, חולין לו ע"ב, נידה מד ע"ב: "בסורא מתנו הכי בפומבדיתא מתנו הכי";² בכורות לו ע"ב: "בסורא מתנו כלישני בתרא, בפומבדית' כלשון" קמא"; (פסחים קד ע"א על פי נוסח אחד שבדקדוקי סופרים: "ופומבדיתאי מתנו").

סוכה יז ע"ב: "בסורא אמרי להא שמעתא בהאי לישנא בנהרדעא מתנו"; גיטין לה ע"א: "בסורא מתנו הכי בנהרדעא מתנו הכי"; כתובות ו ע"א: "בבי רב אמרי... בנהרדעא אמרי... אמר רב נחמן בר יצחק וסימניך..."

(ברכות נ ע"א: "נהרבלאי מתני איפכא"); סנהדרין יז ע"ב: "נהרבלאי מתנו רמי בר ברבי".³

⁴ זבחים נה ע"ב, חולין סח ע"ב: "במערא מתני [מתנו] הכי".

קל להבין מדוע הביטוי "רב... מתני" איננו נפוץ בין האמוראים של הדור השני,⁵ הגם שיש שינויים בין מסורותיהם. הסיבה היא שהללו לימדו ומסרו את פירושי רבותיהם ומימרותיהם בצורה פשוטה, מבלי להביא דעות של אחרים, דבר שהיה מחייבם לתת

קבלת פסקה אל תוך התלמוד צויינה על ידי 'קבע', השווה עירובין לב ע"ב: "אמרי ליה קבעיתו ליה בגמרא" (ר"ה לב ע"א; קידושין כה ע"א; סנהדרין מא ע"ב; זבחים קיד ע"ב), בכורות לו ע"ב וכמה פעמים באגרת שנוכרה לעיל. בודאי, לא כל מה שנדון בבית המדרש נתקבל אל תוך התלמוד. בע"ז יט ע"א אנו מוצאים: "אמר להו רב חסדא לרבנן... כל הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם... אמר להו הני מילי סברא אבל גמרא מרב אחד עדיף כי היכי דלא ליפלוג לישנא" (השווה עירובין נג ע"א וחגיגה י ע"א: "אפילו מתלמוד לתלמוד"; ב"מ פה ע"א). מכאן ניתן היה להסיק שבימיהם של האמוראים הקדומים לא נקלטה ה'סברה' אל תוך התלמוד; אולם מאוחר יותר נראה כי אכן נקלטה במידה מרובה. ייתכן אמנם כי אי אלה קטעי 'סברא' הנמצאים בתלמוד הבבלי נתוספו על ידי הסבוראים, השווה אגרת עמ' 26 [אגרת רש"י, מהד' לוי, עמ' 69-72]. אך קרוב לוודאי שאת שמם קיבלו הסבוראים על שום שלאחר חתימת התלמוד התעסקו רק בפירושו של זה, בסברא, מבלי להמשיך את התלמוד או להעשיר אותו במיוחד.

בהזדמנות זאת מן הראוי להתייחס לטענה שתקופת הסבוראים נמשכה עד שנת ד' תמ"ט לבריאת העולם. טענה זו מבוססת על ההנחה שתקופת הסבוראים הגיעה לקיצה עם תום אלף שנה למנין שטרות, שנה בה גם מת ראש ישיבת סורא, רב ששנא. לא ניתן למתוח קו גבול באמצעות מאורע היסטורי או ספרותי מכריע בין הסבוראים האחרונים ובין הגאונים הראשונים שפעילותם, ובדין, הייתה פעילות אחת (השווה מאירי, מבוא לאבות דף טז ע"א [= ש"י הבלין, ספר הקבלה לרבינו מנחם המאירי, ירושלים-קליבלנד תשנ"ה, עמ' 114]). מכל מקום הקביעה שתקופה זו נמשכה כמה דורות נראית מוצדקת.

* [יט ע"א - כך צריך להיות. במקור הגרמני: 69a].

² לא ניתן דעתנו כאן על שינויי כתיב שבכמה מקומות.

** [כך העתיק המחבר. לפנינו: כלישנא].

³ הרשימה המצויה בקטע זה, היא אולי העתיקה ביותר הידועה לנו שיש בה חומר של 'מבוא לתלמוד' (השווה ב"מ פה ע"ב). היא כנראה מתייחסת למימרות או לעריכות תלמודיות שאינן ברשותנו.

⁴ על המקומות המסומנים בכוכבית העיר לי אחד מילדי. אין אני טוען לשלמות הרשימה.

⁵ המילים "רב הונא מתני חייב רב יהודה מתני פטור" שבשבת קלז ע"א מתייחסות למשנה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

לתיאורם מתכונת של עריכה (ואין כוונתנו לרב יהודה שהיה כנראה הראשון שהעמיד זו לעומת זו את דיעותיהם החולקות של רב ושמואל כי היה תלמיד של שניהם). מלבד זאת נראה שדרך מסירת דברי רבותיהם כבר לא הייתה ידועה כל צרכה לאמוראים המאוחרים יותר. ראוי לציון שכבר על רב אסי נמסר בכתובות עז ע"א: ("מאי בעל פולפוס, אמר רב יהודה אמר שמואל... במתני תנא...") רב אסי מתני איפכא ומנח בה סימנא, שמואל לא פסיק פומיה מכוליה פירקין", השווה שיטה מקובצת על אתר. לעומת זאת נמצא הביטוי "רב... מתני" פעמים אחדות אצל האמוראים של הדור הבא ולעיתים קרובות יותר משתמשים בו החכמים המאוחרים עוד יותר, ונציע אותם כאן:

1. **רבה ורב יוסף:** שבת מ ע"א: "רבה⁶ מתני לה להא שמעתא דרב בהאי לישנא"; יבמות מו ע"ב: "אמר רבה עובדא הוה בי ר' חיי' ב"ר ורב יוסף מתני ר' אושעיא... ורב ספר' מתני..."; זבחים כה ע"ב: "בעא מיניה רבי אסי מרבי יוחנן... רב יוסף מתני הכי רב כהנא מתני... רבה מתני..."; שבת צז ע"א: "יתב רב חנא וקא קשיא ליה אמר ליה רב יוסף מר אהא מתני לה וקשיא ליה... אן אדרי יהודה מתנינן..."; נדרים כא ע"ב: "אמר רב יהודה אמר רב אסי... רב יוסף מתני לה להא שמעתא בהאי לישנא אמר רב יהודה אמר רב אסי..."; *שבועות מא ע"ב: "אמר רב יהודה אמר רב אסי... רב יוסף מתני הכי אמר רב יהודה אמר רב אסי..."; השווה מנחות לט ע"א.
2. **רב נחמן בר יצחק:** יבמות יא ע"ב, זבחים פה ע"ב, חולין יב ע"ב: "אמר ר' חייא בר אבא ר' יוחנן בעי (בעי ר' יוחנן) א"ל ר' אמי...; רב נחמן בר יצחק מתני הכי אמר רבי חייא בר אבא בעי ר' יוחנן..."; עירובין עח ע"ב, כתובות ז ע"א (השווה ברכות לג ע"א), גיטין כט ע"ב, תמורה כא ע"א; השווה פסחים קה ע"ב: "בעא מיניה רבינא מרב נחמן בר יצחק... א"ל אנא לא חכימא אנא... אלא גמרנא וסדרנא אנא" (השווה דקדוקי סופרים על אתר), כתובות ו ע"א, קידושין מד ע"א.
3. **רב פפא:** שבת סו ע"ב: "רב פפא מתני... רב זביד מתני..."; ב"ק לב ע"ב: "ת"ר הנכנס... חייב מאי חייב א"ר יוסי בר חנינא... רב פפא משמיה⁷ דרבא מתני לה ארישא... רב זביד משמיה דרבא מתני לה אהא..."; ע"ז כד ע"א: "רב פפא מתני הכי ורב זביד מתני הכי ותרווייהו אמרו..."; חולין עו ע"א, נידה מז ע"ב: "רב פפא ורב חנינא בריה דרב איקא חד מתני אהא וחד מתני אחצר צורית"; השווה ביצה כח ע"ב:

⁶ בתענית כד ע"א הוא מעיר: "(אי משום תנוי אן עדיפין מינייהו) דבשני דרב יהודה כל תנוי בנזקין הוה ואן קא מתנינן בשית' סדרי"; הנוסח "רבה" נראה נכון כשמעמידים אותו לעומת התבטאות של רבא בסנהדרין קו ע"ב, השווה דקדוקי סופרים. באגרת עמ' 25 [= אגרת רב שריא גאון, מהד' לוי, עמ' 69] מובא מסנהדרין הנוסח: "מתנינן ארבעה סדרי". המימרה "בשני דרב יהודה כל תנוי בנזקין הוה" נראית מוזרה, השווה א"ה וייס, דור דור ודורשיו, [ווינץ תרמ"ג], חלק ג', עמ' 186. האם הכוונה לומר שתלמידי רב יהודה הסתפקו בדרך כלל בלימוד מסכת נזיקין?
⁷ ראוי לציון שעל אביי ורבא לא נאמר לנו (עד כמה שידוע לי), שהם מסרו מימרות של אמוראים באופנים שונים, השווה שבת קמה ע"א.

"אמר רב חננא בריה דרב איקא שפוד שפחות וגומות רב מלכיו בלורית אפר מקלה וגבינה רב מלכיא רב פפא אמר מתניתין ומתניתא רב מלכיא, שמעתתא רב מלכיו"; וקידושין עב ע"ב, שם נמסר, שרב אשי לא הכיר במימרה שנמסרה בשם שמואל, בהעירו: "והא בי רב כהנא לא מתני הכי ובי רב פפא לא מתני הכי ובי רב זביד לא מתני הכי" (השווה הנוסח אצל הרא"ש על אתר).

4. **רב חננא בריה דרב איקא:** השווה את הסעיף הקודם וברכות כה ע"ב: "רב זביד מתני לה להא שמעתא הכי רב חנני ברי דרב איקא מתני לה הכי...".

5. **רב זביד:** השווה את שני הסעיפים הקודמים ושבת קנד ע"א: "(אמר רמי בר חמא המחמר...) רב זביד מתני הכי אמר רמי... רבא אחוה דרב מרי בר רחל ואמרי לה אבוה דרב מרי בר רחל... הוה מתני לה להא שמעתא משמיה דר' יוחנן לפטור אמר רבי יוחנן..."; קידושין נט ע"ב: "רב זביד מתני להא שמעתא אהא..."; זבחים לד ע"ב: "בעא מיני ריש לקיש מרבי יוחנן... רב זביד מתני הכי בעא מיניה ריש לקיש... רב ירמי מדיפתי מתני הכי בעא מיניה אביי..."; חולין נג ע"ב: "ר"נ אמ'... רב זביד מתני הכי...".⁸

6. **רב זביד מנהרדעי:** יבמות יח ע"ב: "אמר רב כהנ' אמריתא לשמעיתא קמיה דרב זביד מנהרדעא אמר אתון הכי מתניתו לה אנן בהדיא מתנינן..." ובדומה לכך ב"ב קלו ע"א, *ערכין ו ע"א; סנהדרין סט ע"ב: "אמר רב כהנא... אמר לי אתון מהכ' מתניתו ואנן מהכא מתנינן לה", השווה קידושין עב ע"ב.

7. **רב כהנא:** השווה סעיפים 3, 5 הערה ו-6⁹ ועירובין כו ע"ב, סא ע"א: "רב כהנ' מתני הכי רב טביומי מתני הכי..."; נדרים טז ע"ב: "רב כהנא מתני אמר רב גידל אמר רב ורב טביומי מתני אמר רב גידל אמר שמואל"; כב ע"א: "רב כהנ' מתני לה להא שמעת' בהדין לישנא רב טביומי מתני הכי..."; ב"ק מא ע"ב: "רב כהנא משמיה דרבא אמר... רב טביומי משמיה דרבא אמר..."; קח ע"ב: "בעי רבא... רב כהנא מתני הכי רב טביומי מתני בעי רבא..."; ב"ב קסג ע"ב: "הניחא לרב כהנא דמתני לה משמיה דשמואל שפיר אלא לרב טביומי דמתני לה משמיה דרב..."; זבחים מו ע"ב: "רב טביומי מתני הכי רב כהנא מתני הכי..."; חולין קי ע"א: "רב כהנא מתני הכי רבי יוסי בר אבא מתני..."; כתובות נד ע"א: "אמר רב חייא בר אבין וחילופה בלקיט רב כהנא מתני וכן בלקיט ומנח בה סימנא יתמא וארמלתא שלח ופוק";¹⁰ סנהדרין לג ע"ב: "אמר רב שימי בר אשי וחילופא למסית דכתבי... רב כהנא מתני...".

⁸ הנוסח אצל הרא"ש הוא: "רב זביד מתני הכי רב כהנא מתני..."; לכך מתאים הנוסח אצל [ר' שלמה זלמן] טוסיק, מלאכת שלמה, חלק ב', דף כו ע"א; מכאן קל להבין את הנוסח בתורת הבית הארוך, דפוס ונציה דף מה ע"ב.

⁹ השווה גם יבמות מח ע"ב, ב"ק טז ע"א, עא ע"ב.

¹⁰ השווה נזיר לח ע"א: "א"ר אלעזר עשר רביעיות הן ונקיט רב כהנא בידיה חמש סומקת' וחמש חיוורית' חמש סומקתא נזיר ועושה פסח...".

כמו כן מביאים בשם רב כהנא מימרות ששונות ממימרות אנונימיות שהובאו לפני כן: תענית יא ע"ב: "במה שימש משה... בחלוק לבן רב כהנא מתני בחלוק לבן שאין לו אימרא", וקידושין לא ע"א: "אמר רב יהודה אמר שמואל... בקשו ממנו חכמים אבנים לאפוד בששים ריבוא שכר ורב כהנא מתני בשמנים ריבוא..."¹¹.

אשר לנוסח הברייתות מוזכרים חילופי נוסחות בשמו של רב כהנא בלשון "רב כהנא מתני": שבועות לא ע"א: "מנין לבעל דין שלא יטעים דבריו לדין... תלמוד לומר מדבר שקר תרחק רב כהנא מתני מלא תשא לא תשיא"¹², ומנחות נד ע"א: "ת"ר אין מחמיצין בתפוחים משום רבי חנינא בן גמליאל אמרו מחמיצין רב כהנא מתני לה ברבי חנינא בן תרדיון...". שינויי נוסחות הללו לא נלקחו מתוך קובץ ברייתות של רב כהנא, אלא מתוך התלמוד שנערך על ידו, בו נמצאו ברייתות אלה. השווה להלן הערה 12.52.

8. **רב טביומי**: השווה סעיף קודם.

9. **רב דימי מנהרדעא**: ר"ה כ ע"א, ב"ב צא ע"א, ע"ז יא ע"ב, חולין קיא ע"א: "רב דימי מנהרדעא מתני איפכא", השווה שבת כז ע"א, מו"ק יב ע"א, הוריות ב ע"א.¹⁴

10. **רב שמואל בר זוטרא**: שבת כג ע"א: "רב שמואל בר זוטרא מתני הכי"; נידה מו ע"א: "רב שמואל בר זוטרא מתני לה לשמעטא דרבא בהאי לישראל".

11. **רב שישא בריה דרב אידי**: (מו"ק יד ע"ב), ר"ה כז ע"א, בכורות לד ע"א.

12. **רב ירמיה מדפתי**: השווה סעיף 5 ועירובין כד ע"א יומא סג ע"א: "רב אשי מתני חייב כדאמרין רב ירמיה מדפתי מתני פטור".

13. **רב חייא בריה דרב נתן**: פסחים מא ע"א, מנחות לט ע"א.

14. **רב אשי**: השווה סעיף 12 ושבת נט ע"ב: "רב אשי מתני לקולא"; קכט ע"א: "רב אשי מתני הכי מר זוטרא מתני הכי"; עירובין צ ע"ב: "רב אשי מתני לה אספינה ורב אחא בריה דרבא מתני לה אאכסדרה"; זבחים יא ע"ב: "רב אשי מתני משמיה דרבי יוחנן

¹¹ השווה מדרש הגדול לשמות כג, א: "ומנין שלא יטעים אדם דבריו לדין תחלה שני לא תשא שמע שוא לא תשיא שמע שוא".

¹² השווה מימרתו בשבת סג ע"א: "אמר רב כהנא כד הוינא בר תמני סרי שנין והוה גמירנא ליה לכוליה תלמודא...".

¹³ את הקטע המוזר: "מאיימין על העדים על החדש... לקדשו" ניתן לפרש כך: למילה 'עמעם' שהיתה שגורה בארץ ישראל היה מובן של 'פושט', לא לקחת בדיוקנות יתירה' (השווה ירושי ברכות פ"ה ה"ד [ט ע"ג]; שביעית פ"ח ה"ד [לח ע"א]; סוטה פ"ט ה"ו [כג ע"ד]; סנהדרין פ"ה ה"ו [כג ע"א]; ספרי [במדבר], פסקה ז [מהד' הורוביץ, עמ' 12]). בבבל, שם לא נפוצה מילה זו, החליפו אותה עם "אייס". בירוש' ר"ה פ"ג ה"א [נח ע"ג] אנו אכן קוראים במקום זה: "רבי בא ורבי (קרא: רבלי) חייא בשם רבי יהושע בן לוי מעמעמין על שלא נראה לקדשו..." קטע זה חשוב עבור השתלשלות המעבר מקידוש החדש על פי ראייה לקידושו לפי חשבון.

¹⁴ אביי וכנראה גם האמוראים האחרים שם (השווה דקדוקי סופרים) לא מתייחסים לרב דימי, אלא למימרה של שמואל לפי נוסח אותו מסר רב דימי.

* (מא ע"א - כך צריך להיות. במקור הגרמני: 46a).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ורב אחא בריה דרבא מתני משמיה דר' ינאי...". תענית ד ע"א (השווה דקדוקי סופרים), בכורות נה ע"א: "א"ל ר' אבא לרב אשי אתון מהתם מתניתו לה אן מהכא מתנין לה"; (כתובות קיא ע"א לפי ילקוט [שמעוני] ח"ב, רמז תלט, והשווה הערת הגיליון של ר' ישעיה ברלין על אתר: "אמר ליה רבי (רב) אבא לרב אשי אן בסובלי חלאים מתנין לה"; בעין יעקב כתוב: "רבינא לרב אשי"; ב"ב קמז ע"א: "אמר ליה רבי (רב) אבא לרב אשי אן אדרב יצחק בר אבדימי מתנין לה"; קמח ע"א: "אמר ליה ר' אבא לרב אשי אן אדרבי שמעון בן לקיש מתנין לה..."; מו"ק יד ע"א: "רב אשי מתני בעי ר' זירא"; יבמות כט ע"ב, זבחים לא ע"א, נידה טו ע"א: "רב אשי מתני הכי"; כתובות פז ע"א: "אזל רב מרדכי אמרה לשמעתיא קמיה דרב אשי... א"ל אתון אהא מתניתו לה אן אהא מתנין לה..."; ב"ק סב ע"א: "אמר רבא... א"ל רב מרדכי לרב אשי אתון בדברא מתניתו לה אן ממתינתיא פשיטא לן..."; מנחות מב ע"ב: "אמר ליה רב מרדכי לרב אשי אתון הכי מתניתו אן הכי מתני לה..."; בכורות ה ע"א: "אמר ליה רב מרדכי לרב אשי אתון¹⁵ הכי מתניתו לה אן איפכא מתנין לה... אמר ליה ואפכית נמי תיובתא ואפכיתו לה להא דר' אלעזר א"ל..."; ב"מ מז ע"א: "א"ל מר הונא בריה דרב נחמן לרב אשי אתון הכי מתניתו לה אן הכי מתנין לה"; ב"ב קכח ע"ב: "אמר ליה רבינא לרב אשי דרב נחמן מאי אמר ליה אין גובין מתנין לה וכן אמר רב נחמן"; קנ [ע"א-ע"ב]: "א"ל רבינא לרב אשי... אמר ליה אן משום דלאו כרות גיטא מתנין לה"; קסה ע"ב; "א"ל רב אשי לאמימר... תדע דשלחו מתם... אמר ליה אן הכי מתנין לה דשלחו... מר בר חייה אמר הכי שלחו... רבינא אמר הכי שלחו..."; ע"ז כד ע"ב: "רב אשי מתני לה להא דר' יצחק אהא..."; (סנהדרין כד ע"ב: "רב אשי אומ' הכי שלח ליה").¹⁶

[תל"ט - כך צריך להיות, במקור הגרמני: 304].

15 מן הקטעים הללו נובע אמנם שרב אשי הוא שמסר את המובא לפני כן, מבלי שהדבר צוין במפורש, השווה תוס' חולין ב ע"ב ד"ה 'נאנא', כתובות ז ע"א. עם זאת אין להסיק מכאן מה שמשתמע מן הקטעים האחרים שבסעיף זה, שהתלמוד של רב אשי הוא הבסיס בכל מקום לתלמוד המונח לפנינו.

16 השווה עוד מו"ק כח ע"א וב"מ פו ע"א: "סיפרא דאדם הראשון וכתבי ביה... רב אשי ורבינא סוף הוראה". רב אשי זה הוא ככל הנראה המדובר בו כאן, השווה [F.] Lebrecht, 'Handschriften [und erste Ausgaben] des Babylonischen Talmud', [Wissenschaftliche Blätter aus der weite Heine Ephraim'schen Lebranstalt, I (1862), עמ' 2 הערה 3; בריל [לעיל עמ' 102], שם עמ' 39 הערה 52. אשר לרבינא, נראה שהוא חברו של רב אשי, לא רבינא בנו של רב הונא שנפטר כ-73 שנה אחרי רב אשי (499), שעם מותו נחשב התלמוד כחתום, בעוד רבה יוסי עדיין פעל בפומבדיתא. לא נראה ש"סיפרא דאדם הראשון" המובא כבר בתלמוד יזכיר רבינא מאוחר זה, השווה אגרת עמ' 34 [= אגרת רש"י, מהד' ליון, עמ' 95]; וייס שם [לעיל הערה 6] עמ' 212, הערה. בב"ב קנז ע"ב נאמר: "אמר רבינא מהדורא קמא דרב אשי אמר לן ראשון קנה מהדורא בתרא דרב אשי אמר לן יחלוקו"; האם יש להסיק מכאן שרב אשי, לאחר שכבר הורה את כל התלמוד בבית המדרש, חזר לעיין בו תוך בחינה מחדש (השווה אגרת עמ' 33 [= מהד' ליון, עמ' 93]; ערוך, ערך 'הדר' ג; רשב"ם על אתר, בריל, שם, עמ' 10. וייס שם עמ' 210); הדבר נראה

15. **מר זוטרא:** השווה סעיף קודם ופסחים י ע"ב: "מתיב רב יוסף... כל שלא בדק בשלשה פרקים הללו... מר זוטרא מתני הכי מתיב רב יוסף ר' יהודה אומר כל שלא בדק באחד משלשה..."; קב ע"א: "מר זוטרא מתני הכי אמר רב יוסף"; מו"ק יח ע"א: "ומר זוטרא מתני..." (השווה הפירוש [המיוחס לרש"י], אך גם דקדוקי סופרים על אתר); נזיר נו ע"ב: "מר זוטרא מתני לה להא שמעתא דשמואל אסיפ"; ב"ב ע ע"ב: "אמר מר זוטרא הילכתא כדייני גולה א"ל רבינא למר זוטרא הא אמר רבא... א"ל אנן דדייני גולה איפכא מתנינן לה"; (קמז ע"א: "תנו רבנן שלשה... ויום טוב של עצרת ברור זרעו חטים מר זוטרא אמר כלול איתמר").¹⁷

16. **רב אחא בריה דרבא:** ראה סעיף 14 ושבת ד ע"א, ב"ק (נח ע"ב לפי הגרסה בדקדוקי סופרים: "בעי רבא... בתר דאיבעיא הדר פשט... רב אחא בריה דרב איקא (דרבא) מתני לה בהדיא אמר רבא..."); קי ע"ב: "בעי רבא... הדר פשטה... רב אחא בריה דרבא מתני לה בהדיא אמר רבא...";¹⁸ (חולין קכו ע"א); פסחים כט ע"א: "רב אחא בר רבא תנא לה (ראה הגרסה בדקדוקי סופרים: בריה דרבא מתני לה) להא שמעתא משמיה דרב יוסף בהא לישנא..."; קידושין מג ע"א: "ורב אחא בריה דרבא מתני איפכא..."; זבחים ט ע"ב: "רב אחא בריה דרבא מתני כולהי לפסולא... א"ל רב אשי לרב אחא בריה דרבא (בעיא דרבא) היכי מתניתו לה אמר ליה אנן בשינוי בעלים מתנינן לה..."; נידה כג ע"א: "רב אחא בריה דרבא מתני ליה משמיה דרבי אלעזר לקולא..."; השווה קידושין סז ע"ב.

17. **ר' אבא:** ראה סעיף 14 וחולין קו ע"א.

18. **ר' מרדכי:** ראה סעיף 14.

19. **רבינא:** ראה סעיף 14 וביצה כ ע"א: "ייתיב מרימר וקאמר להא שמעתא משמיה דנפשיה א"ל רבינא למרימר אתון הכי מתניתו לה אנן כדבעא מיניה ריש לקיש מר' יוחנן מתנינן לה"; כתובות לא ע"ב: "רב אחא מתני הכי רבינא מתני..."; (בכורות יא ע"א: "רב אחא מתני הכי רבינא קשיא ליה..."); חולין נח ע"א: "רב אחא סבר... ומתני לה לדאמימר כדאמרן רבינא לא סבר... ומתני לה לדאמימר בהאי

מפוקפק, כי הביטוי "מהדורא בתרא" יכול לציין שיבה מדי פעם אל הנושא, כלומר 'חזרה' עליו, השווה לדוגמה ביצה כד ע"ב: "אמר רב לעולם אל ימנע אדם עצמו מבית המדרש... דאנא ולוי הוינן קמיה דרבי... באורחא אמר מותרין באכילה, בצפרא אמר מותרין לקבל..."; ירוש' שבת פ"א [ה"א], דף ב ע"ד: "רב שאל לרבי נתן לו אחר חבילה על כתיפו ושכח והוציאה במחזורה תניינא אמר ליה חייב... והרי בביטוי 'במחזורה תניינא' אין רוצים לומר שרבי, שבתחילה כנראה לא ענה על שאלת רב (השווה בבלי שם, ג ע"ב) השיב לו, כאשר חזר עוד פעם על כל המשנה תוך בחינתה מחדש. השווה גם [ז' פראנקל], מבוא הירושלמי דף קא ע"א.

אשר לתשומת הלב של רב אשי לתלמודים של בתי מדרש אחרים, עיין בסעיף 3.

17. בירוש' סנהדרין פ"י ה"ב, כט ע"ב מובא "ולא ידעין אם ברורה בטל ואם ברורה בשרב". האם נמצא הנוסח "בלולה" בבסיס המימרה, או שמא יש לגרוס "אם כלולה בטל"? השווה תוספתא ערכין פ"א ה"ט וה"י.

18. נראה כי בשני מקרים אחרונים אלה הכניס רב אחא רק את ההכרעה הסופית של רבא אל תלמודו.

לישנא...¹⁹; ב"ק יג ע"א: "רבינא מתני לה אסיפא..."; בכורות לו ע"א: "א"ר אילעא... יתיב רבינא וקאמר להאי שמעתא בלא גברא א"ל רבא זוטי לרבינא אנן משמיה דר' אילעא מתנינן לה"; חולין מח ע"א: "אמר ליה מר זוטרא בריה דרב הונא בריה דרב פפי לרבינא הא דרב נחמיה בריה דרב יוסף אתון אהא מתנינו לה אנן אדרבא מתנינן לה...".

20. **אמימר**: ראה סעיף 14 וכן (פסחים קז ע"א: "אמימר פתח לה להא שמעתא דרבא בהאי לישנא" - הגרסה בתוספות: "מתני לה", ראה דקדוקי סופרים) מ"ק ד ע"ב: "אמימר מתני לה... וקשיא ליה...";²⁰ יד ע"ב: "אמימר ואי תימא רב שישא בריה דרב אידי מתני הכי..."; כב ע"ב: "אמימר מתני הכי"; תענית ו ע"א: "אמימר מתני להא דרב חסדא בהא לישנא"; (סוטה ט ע"א: "אמימר מתני להא דרב חננא בר פפא אהא... חולין מה ע"ב, עו ע"ב).

21. **רב אחא**: ראה סעיף 19.

22. **רבה זוטי** (השווה ר' יחיאל הילפרין) סדר הדורות [ורשה תר"ל], ערך רבה זוטי): ראה סעיף 19 וב"ק קח ע"ב: "אתמר... רבה זוטי בעי לה הכי..."; זבחים כד ע"א: "בעי ר' אמי... רבה זוטי בעי לה הכי בעי רבי אמי..."; מנחות טו [ע"ב]: "בעא מיניה ר"א מרב... ר' אבא זוטי בעי לה הכי בעא מינה ר' אלעזר מרב...".²¹

23. **רב חביבא**:²² שבועות מ ע"ב: "רב חביבא מתני אסיפא"; שבת נד ע"ב (סוכה ד ע"ב, מגילה ז ע"א): "רב ורבי חנינא ור' יוחנן ורב חביבא מתנו (מתני)²² בכולי דסדר (סדר) מועד כל כי האי זוגא חלופי רבי יוחנן ומעיל ר' יונתן". הערה זו כנראה רוצה לומר שכל פעם ששלושת החכמים הללו נזכרים ביחד בסדר מועד, נקב רב חביבא בשמו של רבי יונתן במקום רבי יוחנן.²³

¹⁹ אמנם יש להסתפק בכך אם רבינא זה - החולק עם רב אחא, ואף מסר ויכוח שבין אמימר ובין רב אשי בנוסח השונה מנוסחו של רב אחא - היה חברו של רב אשי.

²⁰ מלים אלה אין משמעותן שאמימר העלה בעצמו את השאלה הזאת, אלא שבתלמודו נתנסחה השאלה, עליה ענו ר' זירא ור' אבא בן ממל, בצורה זו.

²¹ אולי מסר רבה זוטי מימרות מתוך התלמוד של רב פפי; ראה שבת קנו ע"א: "דתני רב זוטי דבי רב פפי..."; יבמות כה ע"ב: "תני להו רב זוטי דבי רב פפי...". ייתכן שנעשה שימוש בביטוי 'תני', מפני שהמובאה אינה מן התלמוד של רבה זוטי עצמו.

²² השווה הגרסה בכ"י של הרי"ף לפי דקדוקי סופרים לשבת ואצל [ר' אברהם] זכות, [ספר יוחסין], ערך 'רב חביבא' [מהד' צ' פיליפובסקי, לונדון תרי"ז, עמ' 135]. לחלופי השווה יבמות מה ע"א: "ואמרו לה חלופי בר קפרא ועילי זקני דרום"; סדר מועד מוציא מן הכלל סדר אחר, השווה חולין קח ע"א.

²³ השווה עוד ברכות סב ע"א: "איסי בר נתן מתני הכי..."; מגילה יח ע"ב: "רב ביבי מתני איפכא..."; ביצה לד ע"א: "אמר ליה (ר' ירמיה לרבי זירא) אנן מפני שצריך לחסמן מתנינן לה"; כתובות ו ע"א: "ורב חייה בר אבין מתני לה בלא גברא..."; השווה נד ע"א; יבמות מו ע"ב: "רב ספרי מתני; ס ע"ב: "רב ספרא מתני לה מכללא וקשי' ליה ומשני ליה הכי..."; כתובות ק ע"א: "רב דימי מתני הכי רב ספרא מתני הכי..."; הוריות יא ע"ב: "רב ספרא מתני הכי"; השווה חולין נג ע"א: "כי אתא רב דימי אמ' מעשה ודרס שועל... אמר רב ספרא ההיא חתול הוה...". הדברים שמוסר רב ספרא הם בעיקרם סיפורים. מכות

מלבד זאת נמצאות בהרבה מקומות בתלמוד הבבלי מובאות הפותחות בציון סתמי "ואיתימא", "ואמרי לה", "איכא דאמרי", "איכא דמתני", "איכא דרמי להו מירמא"²⁴, "לישנא אחרינא". מובאות אלה כוללות חילופי נוסחות, מסורות השונות זו מזו ואף סיכומי שקלא וטריא,²⁵ המוכיחים כי עורכו של התלמוד המונח לפנינו כבר מצא לפניו גרסות שונות של דברי שקלא וטריא, מהן העמיד את הראשונה, כנראה זו שנתקבלה על ידו או על ידי בית מדרשו, כמות שהיא, ואילו לאחרת הקדים את המילים "איכא דאמרי" וכדומה. מכאן אפשר לבאר את התופעה הרווחת בתלמוד בה מחלוקת שכבר סומנה כסגורה ומוכרעת, חוזרת ועולה לדיון, כשהמחלוקת, שכבר נחשבה כסגורה, נמסרת אמנם בנוסחה החתום, אך עם זאת עדיין נמשכת.²⁶

לעיתים קרובות גם מובאים במקום אחד בתלמוד דיונים ופירושים, שניתנו למקום אחר, כשמקדימים לציטוט את המילים: "ואוקימנא", "ורמינן", "והוינן בה", וכדומה,²⁷

יח ע"ב: "ר' אחא בר יעקב מתני לה כדר' אסי אמר רבי יוחנן וקשיא ליה..."; יומא סג ע"א: "רבא בר שימי מתני להו בדברא וקשיא ליה דרבה אדרבה ומשני כדשנינן"; *ב"ק קיב ע"א: "רב אדא בר אהב' מתני להא דרמי בר חמא אהא..."; עירובין ג ע"א: "רב אדא בר מתנה מתני להא שמעתא דרבה איפכא..."; עירובין יד ע"ב: "רב רחומי מתני הכי..."; כתובות מ ע"ב: "שמעה רב פפא בריה דרב חנן מבי כלוחית אזל אמרה קמיה דרב שימי בר אשי א"ל אתון אהא מתניתו לה אנן אהא מתנינן לה..."; (זבחים ל ע"א: "רב שימי בר אשי מתני כדאביי רב הונא בר נתן מתני כדברא..."; השוה סנהדרין לג ע"ב); עירובין נח ע"ב: "רב הונא בריה דרב נתן מתני לקולא אמר רבא..."; (ע"ז ל ע"א: רב חמא מתני לעילויה..."); נידה נח ע"א (ב"ב יט ע"א): "רב חייא בריה דרב אובא מתני לה בהדיא..."; השוה יבמות לט ע"ב; זבחים כט ע"ב: "ורב מרי מתני אמר ר' ינאי..."; פה ע"ב: "רב מרי מתני ארישא רב חיינא מסורא מתני אסיפא..."; חולין פב ע"א: "א"ר פנחס בריה דרב אמי אנן משמיה דרשב"ל מתנינן לה..."; חולין מה ע"ב: "מר בר חייא מתני איפכא..."; השוה ב"ב קסה ע"ב; *ב"ק פב ע"א: "רב גביהא מבי כתיל מתני לה בהדיא...".

²⁴ השוה ר"ה כז ע"ב, סוכה טז ע"א, לב ע"ב, כתובות כז ע"א, ב"ק טז ע"א, כ"ב יט ע"א, כו ע"א, ערכין כז ע"ב.

²⁵ השוה ר"ה ל ע"א, כתובות ג ע"א, גיטין כח ע"ב, חולין קט ע"ב, קיט ע"ב.

²⁶ השוה ב"ק טו [ע"א-ע"ב]: "אתמר פלגא נזקא רב פפא אמר ממונא רב הונא בריה דרב יהושע אמר קנסא... תיש זה הכלל... תיובתא והלכתא פלגא נזקא קנסא תיובתא והלכתא אין טעמא מאי הויא תיובתא משום דלא קתני...לא פסיקא ליה כיון..."; חולין כח ע"א: "אחד בעוף - איתמר ר"נ אמר או וושט או קנה, רב אדא בר אהבה אמר וושט ולא קנה... תיש... תיובתא דרב אדא בר אהבה תיובתא, מאי הוי עלה מאי הוי עלה כדקאמר דלמא שאני התם..."; שבת כ ע"ב: "תיובתא איבעית אימא..."; ביצה כא ע"א: "קשיא ואיבעית אימא"; יומא פט ע"א: "אלא לאו שמע מינה... שמע מינה רב אשי אמר..."; גיטין עב ע"א: "אלא מחוררתא רישא ר"מ וסיפא ר' יוסי רב אשי אמר...".

²⁷ השוה Monatsschr. של מורי המנוח, ז' פרנקל, שנה 10, עמ' 191 = Z. Frankel, 'Beiträge zu einer Einleitung in den Talmud', Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums (= MGWJ) X (1861), p. 191. ויומא סח ע"ב: "דאיבעיא לן..."; סוכה כג ע"ב: "והתנן... ומינן עלה... ואמר אביי", וגיטין כח ע"א; ע"ז י ע"א: "אמר רבינא מתניתין נמי דיקא דתנן... ואמרינן למלכ' למאי הילכתא אמר רב חסד' לשטרות ותנן... ואמרינן לשנים למאי הילכת', ואמר רב חסדא (לפי גרסה בדקדוקי סופרים: וא"ר פפא) לשטרות. קשיא שטרות אהדי ומשנינן כאן..."; ור"ה ח ע"א; חולין יז ע"ב: "רב יימר אמר...".

ויש שבמקום אחד רק מצביעים בקצרה על דבר שמניחים כי הוא ידוע, והוא נמצא בהרחבה במקומות אחרים.²⁸

יש ובעלי פלוגתא, בהתדיינים זה עם זה, מסתמכים על שאלה או הסבר מתקופה קדומה שהובאו ללא ציון מחברים.²⁹

נראה שכמו בבבל, כך גם בארץ ישראל היו קיימים תלמודים שונים בזמנים שונים ובבתי מדרשות שונים, הגם שאין למצוא רמזים מרובים ומפורשים לכך בתלמוד הירושלמי המונח לפנינו. עם זאת מפעם לפעם מצביע גם התלמוד הירושלמי על מימרה

מי לא אמר ר' זירא... וקשיא לך... ואמרינן... "וראה שם, ח ע"א; תמורה כח ע"א: "אמר מר... תנינא... וקשי' לן מאי קאמר הכי קתני..."

בזבחים מו ע"א לא ניתנת תשובה ישירה לשאלה "מנא הני מילי", אלא מובא דיון ששייך למשנה בחולין קיז ע"א, ממנו עולה התשובה ממילא. בדרך דומה אין ניתנת תשובה בכתובות טו ע"א לשאלה: "ומדאורייתא מנא לך", אלא מובא קטע מתוך סנהדרין עט ע"א.

השווה עירובין ל ע"א: "לימא תיהוי תיובתא דרב ושמואל... ולא אותביניה חדא זימנא", וברכות לו ע"א (יבמות מא ע"ב ו-לו ע"א, נידה סח ע"ב ו-לט ע"א), מנחות מז ע"ב: "לאו איתותב דרב גידל" ומעילה ג ע"ב השווה תוס' [ד"ה ולא איתותב] על אתר; נזיר טז ע"ב: "וכלה כדהוינן בה אליבא דבר פדא ורב מתנא", ו-ו ע"ב; ע"ז מח ע"א: "מתקיף לה רב אשי... וכי תימא הא דלא מתרצינן הכי..."; פסחים יא ע"א: "אלא הא דתנן... ואוקימנא כר' יהודה" ומנחות עא ע"א; גיטין עב ע"ב: "אמר רב אשי מסיפא נמי... ואוקימנא בחולכה"; פז ע"א: "אייל רבינא לרב אשי... ולא אוקימנא... ו-מב ע"א; ב"ב קמג ע"א: "אמר ליה רב מרדכי לרב אשי... אמר ליה... לאו מי אוקימנא" וקידושין נא ע"ב; ע"ז מז ע"ב: "והא אמר מר... ואע"ג דאוקימנא" וברכות סב ע"א; נידה יא ע"ב: "דאמר רבי זירא... ואוקימנא... ויב ע"א; השווה שבת צז ע"א, עירובין פה ע"ב ותוספות שם, יד מלאכי ס"י רמו, תשובת הגאונים, [מהד' י' מוסאפיה], ליק, ס"י נח, ורב ניסיג (גאון), ספר המפתח דף 36 ואילך [כנראה צ"ל: 3b, כלומר דף ג ע"ב במהדורת י' גולדנטל, וויז 1847].

השווה MGWJ [לעיל הערה 27] שם (מבוא הירושלמי, מז ע"א), שם יש רמיה ל שבת עא ע"ב ולכתובות עג ע"ב. הקטע בחולין עז ע"ב: "אמר ליה (רב חסדא לרבה) מתנינן איכא לדחויי כדחיינן" אין בו משום הוכחה, משום שיתכן שהמילה: "כדחיינן" מקורה בדברי עורך התלמוד; השווה פסחים פט ע"ב, ביצה יח ע"א: "איתיביה כל הני תיובתא ושני כדשנינן (ושני ליה כדשנינן); ב"ב נא ע"א: "אמרו ליה רב כהנא ורב אסי לרב... אמר להו מסתברא אמרי כדרב יוסף" וראה רשב"ם על אתר; סנהדרין נא ע"ב: "אמר רב נחמן אמר רבה בר אבהו אמר רב הלכה כדשלח רבין משמיה דרבי יוסי ברבי חנינא". הקיצור בזבחים ז ע"ב: "משום דשני בה כו' כדריש פירקא" מקורו הוא כנראה מעשהו של המעתיק, השווה דקדוקי סופרים על אתר. על קיצור מידי מעתיקים קדומים רומז כנראה הביטוי 'כדאיתא', קידושין לג ע"ב, השווה וייס [לעיל, הערה 6], ח"ג, עמ' 242 בהערה; בובר, מבוא למדרש תנחומא, דף ו ע"א; [א'] עפשטיין, [קדמות התנחומא] בית תלמוד, שנה ה' [תרמ"ו], עמ' 7. הקטע בתמיד כז ע"ב: "כדאיתא ביומא פרק בא לו כ"ג וכו'..." איננו קיצור כי הפסקה "ת"ש בגדי כהונה" נראית כתוספת מאוחרת ובלתי שלמה שבאה מיומא סט ע"א, השווה MGWJ, שם, עמ' 193. על קיצורים מידי המעתיק שבתלמוד הירושלמי השווה מבוא הירושלמי דף לו ע"א וירושלמי יומא פ"ו ה"ג [מג ע"ד]: "היך קדמיא", וזיר פ"ו ה"ד [נה ע"ב]: "גר"ש כו' הייל בפר"ק ג'".

תלמודית שבאה ממקום אחר,³⁰ ולפעמים נמצאת בו ליד קטע אנונימי הערה שמקורה בעריכה מאוחרת יותר.³¹ לעומת זאת מובאים גם בתלמוד הירושלמי מסורות שונות בשם אמוראים שונים, מהם ניתן להסיק, שחכמים אלה למדו ולימדו תלמודים שונים. מחכמים אלה נביא להלן מסורות שונות - אנו נדלג על אמוראים קדומים יותר, למרות שגם הם הביאו מסורות שונות בשם הקודמים להם:

1. **ר' יונה**³² **ור' יוסי**: ברכות פ"ב ה"ד [ד ע"ד] (מגילה פ"ב ה"א [עג ע"א]): "ר' יונה אמר תנא רב נחמן בר אדא ר' יוסי אומר תנא נחמן סבא..."; פ"ח ה"ב, יא [יב ע"א]: "ר' יוסי בש"ר חייא בר אשי ור' יונה ר'³³ חייא בר אשי בשם רב..."; פ"ט ה"ג, יב ע"ב (תענית פ"א ה"ג [סד ע"ב]): "ר' יוסי בשם רב יהודה ר' יונה רב³⁴ יהודה בשם

³⁰ השווה ירושלמי ערלה פ"א ה"א [ס ע"א]: "ברם הכא כמה דתימר גבי שופר... וסוכה פ"ג ה"א [נג ע"ג]; שבת פ"ט ה"א [יא ע"ד], ע"ז פ"ג ה"ח [מג ע"ב]: "ולית הדא פליגא על... לא כן סברין מימר... ופ"ז פ"ג ה"ב [מב ע"ד]. עירובין פ"א ה"א, יח ע"ב: "אלא בגין דאמר... ומקשינן עליה... ר"ה פ"א ה"א, נו ע"ג: "אמר רבי חנניה בריה דרבי הלל לא כבר איתתבת תמן ואמר ר' יוסה קיימה רבי אבדומא נחותה בכחנים בשעיר אוף הכא הכחנים בשעיר" וסוכה פ"ט [צ"ל: פ"ד] ה"ה [נד ע"ג]; ביצה פ"א ה"ג [ס ע"ב]: "קם רבי יוסי עם רבי אחא אמר ליה... לא כן סברין מימר רבי יוסה ורבי שמעון שניהן אמרו..."; יבמות פ"ז ה"א [ח ע"א]: "מה פליגין בשמכרן לעולם או בשמכרן לשעה... נישמענה מן הדא... אמרו אתייה דרבי לעזר כרבנן... הוי בשמכרן לשעה..."; פ"ז ה"ו [ח ע"ב]: "רבי יוסי לא אמר כן אלא מחלפה שיטתיה דר' יוחנן בגיטין הוא אמר כותין... בקידושין הוא אמר... רבי חזקיה לא אמר כן אלא... בגיטין הוא אמר... בקידושין... שם נרמז למימרות שנמסרו במסכות גיטין (פ"א ה"ה [מג ע"ג]) וקידושין (פ"ג ה"י"ד [סד ע"ד]). בב"ק פ"ג ה"ד [ג ע"ג] מצטט ר' אחא פלוגתא ללא ציון המחבר באומרו: "ליידא פשטה על שיטתהון דרבנן"; השווה עוד ברכות פ"א ה"א [ב ע"ג]: "אמר רבי מנא קשייתה קומי דר"ח כן תנינן תמן ראה... רבי חייא בר יוסף בעא..."; סנהדרין פ"ב ה"א [יט ע"ד]: "נישמענה מהדא אין מלך... רבי חנניה ורבי מנא חד אמר...".

³¹ השווה פסחים פ"ו ה"ח [לג ע"ד]: "רבי חמא בר עוקבה... רבי יוסה אמר שלמים פסולים והא תנינן פטור סברין מימר פטור וכשר, פתרינ ליה פטור פסול... שמואל אמר... והא תנינן פטור, סברין מימר פטור פסול פתרינ ליה פטור וכשר"; יומא פ"א ה"א, לח ע"ג: "רבי שמעון בן לקיש אמר כאשר... ולא כבר תנינה חדא בשם רבי יוחנן וחדא בשם רבי שמעון בן לקיש הניית מאכל מהו תני... הוינן סברין מימר... תיפתר... ולית שמע מינה כלום" (השווה פני משה לנדרים פ"ד ה"א); כתובות פ"א ה"א [כד ע"ד]: "בר קפרא אמר מפני שכתוב בס ברכה... והלא כתיב ברכה בשביעי אין כתיב ברכה בבריות אלא ביום מפני שאין כתיב ברכה בבריות הא אילו הוה כתיב ברכה בבריות היתה נישאת בשבת לא כן תני..."; שם: "יוחש לומר שמא אנוסה היא קול יוצא לאנוסה ואפילו תחוש לה משום אנוסה לא... אמר רבי יוסי ואפילו תחוש לה משום אנוסה שתי..."; פ"א ה"ב [כה ע"ב]: "אילין אמרין אכן... אלא... ולית כל מיליאה אכן אילין אמרין אכן...".

³² אמנם הסדר הכרונולוגי היה מחייב להתחיל עם ר' יעקב בן אחא דלהלן, אך גם לאור העדויות המובאות מוטב להתחיל עם ר' יונה ור' יוסי.

³³ כך הנוסח הנכון במהד' להמן [תלמוד ירושלמי, עם פירוש... מוהר"ר שלמה סיריליאו, מגנצא תרל"ה, לב ע"ב] במקום "ורבי יונה ורבי חייא".

³⁴ [צ"ל: ע"ד].

כך הנוסח הנכון במהד' להמן ובתענית, שם, במקום "ור' יונה ור' יהודה".

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

שמואל..."; פאה פ"ג ה"ח [יז ע"ד] (קידושין פ"א ה"ה [ס ע"ג]): "רבי יוסי בשם חזקיה רבי יונה רבי חנינא תירתייה בשם חזקיה..."; פ"ד ה"ה [יח ע"ב]: "ר' יונה ר' חייא ר' יהושע בר לוי בשם בר פדי... ר' יוסי א"ר בא וחבריא חבריא אמרי... ר' בא מפרש..."; דמאי פ"ה ה"א [כד ע"ג]; ה"ה [כד ע"ד]: "רבי יוסי בשם רבי³⁵ פדיה ר' יונה בשם חזקיה..."; כלאים פ"א ה"א [כז ע"א]: "רבי יוסי בשם רבי חייא בר ווא, אשכחון כתיב על פינקסיה דרבי הלל בי רבי אלס רבי יונה בשם רבי חייא בר ווא אשכחון כתיב על כותלא דרבי הלל בי רבי אלס..."; פ"ב ה"א [כח ע"ב],³⁶ פ"ד ה"ט [כט ע"ג]: "ר' יונה בשם רב מותר הזרע ואסור לזרוע ר' יוסי בשם רב הלכתא מות' לזרוע...";³⁷ שביעית פ"ב ה"ו [לג ע"ד] (מעשר שני פ"א ה"א [נב ע"ג]): "רבי בא רבי לא הוון יתבין בצור אתא עובדא קומיהון... אמרין נצא לחוץ נלמד נפקון ושמעון רבי³⁸ יונה רבי יצחק בר טבליי בשם רבי לעזר אין מחדשין על הגזירה רבי יוסה רבי יצחק בר טבליי בשם רבי לעזר אין מוסיפין על הגזיר..."; פ"ב ה"ז [לד ע"א]: "רבי חונה בר חייא אמר... מתיבין לחונה בר חייא... אמר רבי יוסה קיימא חונה בר חמא³⁹ רבי יונה חונה בר חייא בשם שמואל"; תרומות פ"ב ה"א [מא ע"ב], מעשרות פ"א ה"ו [מט ע"ב] (פ"ד ה"א [נא ע"ב], פ"ד ה"ג [נא ע"ב], חלה פ"א ה"ח [נח ע"א]), מעשר שני פ"ד ה"ג [נד ע"ד], חלה פ"א ה"א, נז ע"א⁴⁰ (פסחים פ"ב ה"ד [כט ע"ב]), דף נז ע"ב (שלוש פעמים), פ"א ה"ה [נו ע"ד], פ"ב ה"ה [נח ע"ג], פ"ג ה"א [נט ע"א], ערלה פ"ב ה"ג [סב ע"א], בכורים פ"א ה"א [סג ע"ג], ה"ד [סד ע"א],⁴¹ ה"ו [סד ע"א], ה"יב [סד ע"ב] (פ"ג ה"ז [סה ע"ד])⁴² שבת פ"א, ג ע"ד, עירובין פ"ז ה"א [כד ע"ב], פסחים פ"ב ה"ד [כט ע"ב], פ"ז ה"י, לה ע"ב, כתובות פ"א ה"ב [כה ע"ב], פ"ה ה"א [כט ע"ד], קידושין פ"ד

35 כך הוא בדפוס ונציה, השווה מבוא הירושלמי דף קמא ע"א ואהבת ציון על אתר. עם זאת נראה שיש להעדיף את הגרסה "בר פדייה", אותה מביא ר' שמשון [משאנץ] בפירושו למשנה על אתר.

36 אולי יש לגרוס: "אמר רבי יונה... אתא שאל לרבי" במקום "לאבוי".

37 בדפוס אמסטרדם תק"ע ודפוס זייטומיר כתוב: "מותר הזרע ומותר לזרוע...".

38 פירוש: ר' יונה מסר, שהאמוראים הנזכרים שמעו את הדבר בצורה זו, ואילו ר' יוסי מסר וכו'.

39 במקום "חמא" נראה לגרוס "חייא". לפי ידיעתי אין בנמצא אמורא בשם חונה בר חמא, ואילו ר' חונא (חונא) בר חייא (חייא) מוזכר מלבד בתלמוד הבבלי גם בפאה פ"א ה"א, טו ע"ג, שבת פ"ב ה"א [יג ע"ג], מו"ק פ"ג ה"ז, פג ע"ב, גיטין פ"ו ה"א [מז ע"ד], סנהדרין פ"א ה"ה, יט ע"ב.

40 השווה מבוא הירושלמי, דף קח ע"ב, [ר' מאיר איש שלום] פרידמן, מבוא למכילתא [דברי ישמעאל, וינה תר"ל] עמ' 55. רבי יהושע בנבנישתי מצטט בפירושו, שדה יהושע, את הגרסה: "רב יוסי בשם ריש לקיש", אותה מצא כנראה בכ"י של ר"ש סיריליאנו, שאת פירושו למקום הוא מביא. לפי זה יש לגרוס: "ר' יוסי בשם ר' שמעון בן לקיש ותני רבי ישמעאל כן".

41 אחרי המילים: "הא גרים בני גרים לא" יש כנראה לתקן ובמקום "אמר רבי יוסה" יש לגרוס "אמר רבי יונה". על מנת להבין את הקטע, יש לעיין בדפוס קושטא, עם הפירוש 'שדה יהושע', שגרסתו היא: "וואם היתה אמו מישאל א"ר יוסי קיימה ר' בנימין בן ר' יונה לא אמר כן אלא ר' זעירא שמע...".

42 במקום "ר' ינאי בשם ר' חיה בר ווא" יש כנראה לקרוא, כפי שכבר תיקן ר"מ מרגלית בפירושו למקום: "ר' יוסי בשם ר' חיה". בדפוס קושטא נמצא: "רבי יצחק בשם".

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ה"י [סו ע"ב]; השווה ערלה פ"א ה"ב [סא ע"א]: "ר' יוסי אמר... רבי יונה מפיך לשנה".⁴³

2. **ר' יעקב בר אחא:** ברכות פ"ט ה"ג, דף יג ע"ד, שבת פ"א [ה"א], דף ב ע"ב, ע"ד, פ"ד, דף ז ע"א, פ"ז [ה"א], דף טז ע"א, עירובין פ"ו [ה"ג], דף כג ע"ג (פסחים פ"ד ה"ד [לא ע"א]), יבמות פ"ז ה"ה [ח ע"ב], פ"ח ה"ו [ט ע"ד], השווה סוטה פ"ד ה"ד [נט ע"ג]: "ר' יעקב בר אחא אמר עקביה שאל את רבי שמעון בן לקיש והורי ליה עשרים וארבעה חדשים, רבי ירמיה עקביה שאל לרבי חנינא והורי ליה עשרים וארבעה חדשים. מה תרין עובדין הוון חד בשם רבי חנינא וחד בשם רבי שמעון בן לקיש...".
3. **ר' אחא:** ברכות פ"ט ה"ג, דף יג ע"ד, דמאי פ"ו ה"ג [כה ע"ב], כלאים פ"א ה"ו [כו ע"א], שבת פ"ז ה"ג [י ע"ג],⁴⁴ עירובין פ"א ה"א [יח ע"א], ה"ה, דף יט ע"א;⁴⁵ פ"ה בסוף [כג ע"א].

⁴³ אולי יש לתקן שם ובמקום: "כלי חרש עומד" יש לגרוס: "אין כלי חרש עומד", השווה [פירוש] ר' שמשון לחלה פ"ב מ"ב. הביטוי "מפיק לשנה (מפיק לישנא)" נמצא ביחס לר' יונה עוד פעמיים במעשרות פ"א ה"א [מח ע"ד]. ביחס לאמוראים אחרים: (יומא פ"ד ה"ב [מא ע"ג]), כתובות פ"ג ה"ד [לו ע"א], קידושין פ"ד ה"א, סה ע"ב [ב"ר פרשה מג [אינו נמצא שם וראה בראשית רבה פרשה נ, מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 525; פרשה סח, עמ' 789]].

השווה עוד סוטה פ"ה ה"ב [כ ע"א]: "מן מה דמר רבי יוסי בשם ר' יונה...". נראה שאחרי "בשם" חסר שם החכם (אולי רב). ושמו יש לגרוס בשבת פ"ה, דף ז ע"ב: "רבי יוסי רבי בא בשם רב יהודה רבי יונה [צ"ל: יונה] מטי בה בשם רב...". וזאת במקום: "רבי יוסי בי רבי בא בשם רב יהודה רבי יוחנן מטי בה בשם רב הלכה...". הביטוי "מטי בה" משמש בדרך כלל כשחכם מרחיב כלפי מעלה את שרשרת המסורת, השווה מבוא הירושלמי, דף לט ע"א. במגילה פ"א ה"א [עא ע"ג] מוסרים ר' יונה ור' יוסי יחד מסורת החולקת על מסורת של אמוראים אחרים, השווה שם פ"א ה"ב [עב ע"ב].

בתרומות פ"ג ה"ו [מב ע"ב] נמצאת מחלוקת תלמודית אנונימית, אותה שמע ר' מנא מפי אביו ר' יונה. הבדלים בין מסורות של ר' יוסי לאמוראים אחרים נמצאים במקומות הנזכרים להלן; מלבד זאת יש לשים לב לברכות פ"ד [ה"ד], ח ע"ב, שם יש כנראה לקרוא: "רבי יסא רבי חלבו רבי ברכיה מטי בה בשם..." (השווה מהד' להמן); דמאי פ"ב ה"ד [כג ע"א], עירובין פ"א, יט ע"א: "רבי יוסה חנינא בר שלמיה רבי יודן חנינא בר שלמיה בשם רב"; פ"ה [ה"ג], כב ע"ד: "רבי יוסה רבי אבונה בשם רב יהודה רבי יודן מטי בה בשם רב", השווה יבמות פ"ח ה"ב, ט ע"ג. בדרך כלל יש להעיר, שרבי יוסה אינו נוהג להזכיר את כל שרשרת המוסרים (השווה שבת פ"א [ה"א], ג ע"א; בבלי נזיר נו ע"ב).

מן הביטוי החזור: "במחזור תניינא חזר ביה רבי יוסי", פסחים פ"ה ה"ג [לב ע"ב], יבמות פ"א ה"ב [ב ע"ד], אין להסיק שר' יוסי ערך את תלמודו עריכה שנייה לפי סדר מסוים; השווה מבוא הירושלמי, דף קא ע"א, וייס שם [לעיל הערה 6] עמ' 211, ולעיל הערה 16.

⁴⁴ הגרסה של הרמב"ן, עליה מצביעה ההגהה בגיליון בדפוס קרוטושין, היא: "ר' יוסי בשם רבי יודא בן לוי ור' אחא ר' יודא בן לוי בשם ר' יהושע בן לוי", השווה מגילה פ"א ה"א [עא ע"א]; בשבת פ"ז ה"ד [י ע"ד] יש אולי להוסיף את השם ר' אחא בין רבי חזקיה ורבי יודה בן לוי.

⁴⁵ הנוסח בדפוס נציחה הוא: "רבי אחא בשם רבי זעירא... רבי יוסה בשם רבי זעירא...".

4. **רבי חזקיה:** פאה פ"ד הי"ד [יח ע"ב], פ"ד הי"ו [יח ע"ג]; תרומות פ"ה הי"ג [מג ע"ג], פ"ח הי"ז [מו ע"א], מעשר שני פ"ה הי"א [נה ע"ד], הי"ט [נו ע"ד] (פעמיים), ביכורים פ"א הי"ד [סד ע"א] (פעמיים), הפעם השנייה היא במתכונת זהה ליבמות פ"ד הי"ב [ה ע"ג]; שבת פ"ז הי"א [ט ע"ב], עירובין פ"ז הי"א [כד ע"ב], פ"ח הי"ד, דף כה ע"א,⁴⁶ (פסחים פ"ד הי"ד [לא ע"א], יבמות פ"ז הי"ו [ח ע"ב] השווה הפירושים על אתר), נזיר פ"ה הי"א [נג ע"ד] (פעמיים). קידושין פ"ד הי"א [סה ע"ב], (ביק פ"ז הי"ג [ה ע"ד]); השווה דמאי פ"א הי"ג, דף כב ע"ב.

5. **ר' חנניה (או ר' חנינא, ר' חנינא)** ברכות פ"ז (ה"ב), דף יא ע"ב: "אמר רבי יוסי קיימא רבי סימון רבי חנינא ר' סימון בשם רבי יהושע בן לוי, ובמתכונת זאת סוכה פ"ג הי"א [נג ע"ג], חגיגה פ"ג הי"א [עח ע"ד]; כלאיים פ"ז הי"ו [לא ע"א], תרומות (פ"י הי"ח [מז ע"ב]), פ"א הי"ה [מח ע"א], שבת פ"ז הי"א, דף ט ע"ב, פ"ז הי"א, דף טז ע"א, עירובין פ"א הי"ד [יט ע"א], שקלים פ"ו הי"ד [נ ע"א], סוכה פ"ג הי"א [נג ע"ג], ביצה פ"ד הי"א (ב) [סב ע"ג], חגיגה פ"א הי"ו [עו ע"ג]; (גיטין פ"ג הי"א [מד ע"ד]);⁴⁷ השווה תרומות פ"א הי"ד [מ ע"ד]: "רבי אילא בשם רבי יוחנן מפני גזל השבט. מהו מפני גזל השבט, אמר רבי חנניה מפני הטורח הגע עצמך שהיתה שעורה של אורז... הגע עצמך שהיתה שבילים עד כאן קשי רבי חנינא רבי מנא לא אמר כן..." נזיר פ"ח הי"א [נו ע"א]: "ותני כן הדבר... וידון ליה בטומאה... וידון ליה בתרומה עד כאן קשי ר' חנינה ר' מנא שמע לה מן דבתרא..."

6. **ר' אבין (או ר' אבון):** שביעית פ"ב הי"י [לד ע"ב], שבת פ"ב הי"ו: "רבי מנא אמר לה סתם רבי אבין בשם..."; מעשרות פ"א הי"ז (ח) [מט ע"ב], שבועות פ"א הי"א [לב ע"ג]; שבת פ"ב הי"ג, יבמות פ"ד הי"ח [ו ע"א]: "רבי אבון שמע לה מן דבתרה", קידושין פ"ג הי"ד [סד ע"ג], פ"ד הי"י [סו ע"ב]; יבמות פ"ח הי"א, דף ט ע"א, כתובות פ"ב הי"ח [כו ע"ד], גיטין פ"א הי"א [מג ע"א], פ"ה [ה"ג], דף מז ע"ד, שבועות פ"ו הי"ד [לז ע"א]: "רבי זירא... בשטענו קנקנים שמן... רבי לעזר בשם רבי אבין מפיק לישנא מחצין דמשח".⁴⁸

⁴⁶ במקום "חזקיה לא אמר כן" יש לקרוא "ר' חזקיה...", השווה מבוא הירושלמי, דף קג ע"ב.
⁴⁷ השווה הנוסח אצל הרמב"ן, מלחמות ה', שם ריש פרק ט: "ר"י בשם ר' בון בר חייא..."; לפי זה מסר ר' חנניה (רבי חנניה בשם רבי ביבון - קרא: בון - בר חייא) מסורת אחרת בשם ר' בון.
למרות צורות הכתיבה השונות של השם נראה כי הכוונה במקומות הנזכרים לחכם אחד והוא ר' חנניה, בן דורו של ר' מנא השני.

* [צ"ל: פ"א הי"ג, ג ע"ב; או: פ"ו הי"ג, ח ע"ב (או: פ"יב הי"ו, יג ע"ד)].
** [איני מבין למה הכוונה, וכנראה עניינו אחד ממראי המקום שבהערה *].

⁴⁸ רבי לעזר זה, המוסר כמה פעמים בשם ר' אבין נראה כי הוא ר' לעזר השני, השווה מלבד שני המקומות המובאים במבוא הירושלמי, דף ס ע"ב, גם יבמות פ"א הי"א, דף ב ע"ג, גיטין פ"ב הי"א [מד ע"א] וה"ד [מד ע"ב], פ"ז הי"א [מח ע"ג]; שבועות פ"א הי"א [לב ע"ג-ע"ד] (פעמיים) וה"ח [לג ע"א]. וכן השווה מבוא הירושלמי, דף קיא ע"ב וברכות פ"א הי"ח, דף ג ע"ג.

7. **ר' יוסי בי ר' בון:** פאה פ"ג ה"ז [ז ע"ד]: "רבי יוסי בי ר' בון בשם רבי יוחנן אמר שמועתה כן", ובאותו האופן שביעית פ"ג ה"ב [לד ע"ג], שם יש לגרוס אולי "כן" או "הכין" במקום "דהכא", פ"י ה"ז [לט ע"ד], שם יש כנראה לתקן את המילים "שמעה יתה כן" ולגרוס "שמועתה" כן, תרומות פ"י ה"ב [מז ע"א]; ברכות פ"ד ה"א, דף ז ע"ד, כלאים פ"ו ה"ב [ל ע"ג]: "רבי מנא אמר הדא אחרייתא משום בית שמאי רבי יוסי בי רבי בון אמר כולהון משום בית שמאי", פ"ז ה"ד [לא ע"א], שבת פ"ז ה"ב, דף ט ע"ג, עירובין פ"ו ה"ח, דף כד ע"א, פ"י ה"ד, דף כו ע"ב, פסחים פ"א ה"ד [כז ע"ג], פ"ד ה"ג [ל ע"ד], ביצה פ"א ה"ג, דף ס ע"ב, תענית פ"ב ה"ד [סו ע"א], מגילה פ"ב ה"ג [עג ע"ב], יבמות פ"ז ה"ה [ח ע"א], כתובות פ"ב ה"ה [כו ע"ג], פ"ד ה"ב [כט ע"ב], גיטין פ"ה [ה"ג], דף מו ע"ד, קידושין פ"ד ה"ח [סו ע"ב], ה"ט [סו ע"ב], ב"ק פ"ו ה"ב [ה ע"ב], ב"ב פ"ח ה"ט [טז ע"ג], פ"ז ע"ז פ"ב ה"ב, דף מא ע"א (השווה גיטין פ"ז ה"ג [מח ע"ד]).

49. העמדה זאת, לפיה רק המימרה האחרונה מיוחסת לבית שמאי, מושתתת אפוא על מסורת של ר' מנא. באותו האופן מובאת בגיטין פ"א ה"א [מג ע"א] מחלוקת על פי המסורת של ר' מנא: "ר' אילא בשם ר' אמי אתפלגון רבי יוחנן וריש לקיש חד אמי... ר' מנא לא מפרש ר' אבין מפרש רבי יוחנן אמר...". וכן יכול להיות גם ביבמות פ"ח ה"ו [ט ע"ד]: "רבי שמעון בן לקיש אמר כמה קולי חומריין בדבר רבי יוסי בי רבי חנינה בעא קומי רבי שמעון בן לקיש מהו כמה קולי חומריין בדבר אמר ליה פתח חיכך וקבל אמר רב מנא מגחיק הוה עימיה אמר רבי אבין מילה הוה אמר ליה מה אם תרומה...". התשובה, שהיא כנראה, מבודחת "פתח חיכך וקבל" אפשר שמשקפת את מסירתו של ר' מנא. אך "וקבל" יכול גם להתפרש: "והשב", או: "דבר בקול", השווה עירובין פ"ח ה"ט, דף כה ע"ב: "אמר ליה (ר' חייה לר' אידו) כד נמנה חכמים נמנה לך עמחון אמר ר' מנא נגהר הוה עימיה אמר רבי יוסי בי רבי בון מילא אמר ליה...", וכנראה יש לגרוס "מגחך" במקום "מגהר".

בתענית פ"א ה"א [סג ע"ג] יש מחלוקת בצורת שאלה ותשובה, שמקורה ר' מנא, כפי שמוכיחה הפסקה הבאה: "אמר ליה רבי חייה בר מריא הכין הוה רבי יונה אבוך הוה בה" (השווה עירובין פ"ח ה"י, כה ע"ב, שם יש כנראה לתקן את הפסקה: "אמר ליה רבי חייה בר מריא הכי אמר רבי יונה אבוך הוה בר", ולגרוס גם שם: "הכי הוה רבי יונה אבוך הוה בה").

50. ראה את נוסח הראב"ד בהשגותיו למשנה תורה הלכות עירובין ה, יד, שהעיר עליו 'מראה הפנים' בירושלמי שם ד"ה מהו.

51. הקטע המקביל שבב"מ פ"ג ה"ז [ט ע"א]: "רבי יוחנן חקוקה אפקד" מושתת גם הוא על מסורת של ר' יוסי בי ר' בון.

52. מן המילים בסוף דמאי [פ"ז ה"י, כו ע"ג] "אמר רבי יוסי בי רבי בון אין לך אלא כהדון פיתרא קדמיא..." אין להסיק בביטחון, שר' יוסי בי ר' בון קיבל במסורת את הפירוש הקודם כפירוש אנונימי. השווה עוד שבת פט"ז ה"א [טו ע"ג]: "לעולם הוה רץ אחר המשנה יותר מן התלמוד אמר רבי יוסי בי רבי בון הדא דאת אמר עד שלא שיקע בו ר' רוב משניות אבל מששיקע בו רבי רוב משניות לעולם הוה רץ אחר התלמוד יותר מן המשנה". לעומת זאת הגרסה במסכת סופרים מהד' מילר טו, ה [= מהד' מ' היגר, ניו יורק תרצ"ז, עמ' 277] ובמחזור ויטרי עמ' 709 היא: "עד שלא שיקע בו רוב משניות, אבל שיקע בו רוב משניות...". את הקטע הזה יש אולי להבין כך, שאחרי שנתקבלו בתלמוד "משניות", ברייתות לרוב, יש להעדיף את לימוד התלמוד, המכיל את הברייתות, על לימוד הברייתות - במקום "שיקע" יש לגרוס אולי "שיקעו" - השווה שיר השירים רבה ח, ב [דפוס וילנא, לט ע"ב]: "יד"א אשקך מיין הרקח זה התלמוד שמפוטם במשניות כרקח"; איכה רבה, פתיחתא כג [ה ע"ב-ע"ג], קהלת רבה יב [ל ע"ב]: "ובטלו

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אולם לא רק שקדמו עריכות אחרות לעריכה הסופית של התלמוד הירושלמי המונח לפנינו, אלא בזמן העריכה הסופית בוצעו עריכות אחרות; נראה כי מהן שרדה מסכת נזיקין (ב"ק, ב"מ וב"ב).

קיצורה של מסכת זו בהשוואה למסכתות אחרות עוררה זה זמן רב תשומת לב; אולם ההסברים שניתנו לתופעה זו, שבארץ ישראל מיעטו לעסוק בתחוקה האזרחית הכלולה במסכת זו, או שלא נמצא הפנאי לערוך את המסכת הזו בצורה נאותה (השווה מבוא הירושלמי, דף מח ע"ב) אינם מניחים את הדעת. לכך יש להוסיף, שבין מסכת זו ובין מקומות מקבילים שבמסכתות אחרות מצויים הבדלים מרובים מבחינת הלשון ומבחינת התוכן וזאת בניגוד לעובדה, שכידוע המקומות המקבילים שבמסכתות השונות של התלמוד הירושלמי זהים בלשונם - למעט טעויות סופר. השווה לדוגמה:

ב"ק פ"א ה"א:	עם	שבת פ"ז ה"ב, דף ט ע"ד:
ארבעה אבות נזיקין וכו'. השור זה הקרן...	תמן תנין ארבע אבות	
תולדות הקרן נגיחה נגיפה נשיכה רביצה בעיטה	נזיקין השור זה הקרן	
דחייה רבי יצחק מקשי נגיחה נגיפה עיקר הן	נגיחה ודחיפה אב	
ואת עביד לון תולדות אלא מתחיל בעיקר	תני רבי חייה נשך	
ומסיים בתולדות	רבץ בעט תולדות לקרן	

השווה (ב"ק שם, דף ב ע"ג עם קידושין פ"א ה"ד, דף ס ע"ג), פ"ג ה"ד [ג ע"ג] עם דמאי פ"ג ה"ג [כג ע"ג], שם מבחינה מסויימת מצוטט תלמוד אחר לב"ק מזה המונח לפנינו; פ"ג ה"ט (יב) [ג ע"ג] עם שבת פ"ב [ה"ה], דף ה ע"א; פ"ד ה"א [ד

הטוחנות אלו משניות גדולות כגון... כי מעט, זו (זה) התלמוד שהוא כלול (בלול) בהם; קהלת רבה ב, ד [ז ע"ג]: "עשיתי לי גנות ופרדסים אלו משניות גדולות כגון משנתו של ר' חייא רבה... ונטעתי בהם עץ כל פרי זה התלמוד שכלול (שבלול?) בהם"; הלכות גדולות דפוס וינה [תקע"א] דף קה ע"ד [= מהד' ע' הילדסהיימר, ירושלים תשמ"ז, כרך ג' עמ' 376 בחילופי הנוסחות]: "פלס זה מקרא... מעשיו כל אבני כיס זה תלמוד שכל המקרא והמשנה והמדרש והתוספות והאגדות (והאגדות) כלולין (בו)", (השווה מדרש משלי טז, יא [מהד' ב' וויסאצקי, עמ' 129]; ירושלמי הוריות פ"ג [ה"ט], דף מח ע"ג); בבלי סנהדרין כד ע"א: "מאי בבלי? אמר רבי יוחנן בלולה במקרא בלולה במשנה בלולה בתלמוד", והרא"ש בקידושין פ"א ס"י מג; בפירוש ר' יהודה בן ברזילי לספר יצירה [ברלין תרמ"ה] עמ' 5: "אבל בתלמוד אין לך מדה גדולה ממנה, ובתוך התלמוד בלול ושקוע פירושי התורה והמצוה והוא מפתח החכמה ועליו נאמר באגדתא בתורת משל זה הים גדול ורחב ידים שם רמש ואין מספר שבו שקוע משניות וחיצונות ופרקים ומסכתות, חיות גדולות עם קטנות זו משנת ר' חייא ומשנת ר' הושעיא ואגדתא" (השווה מדרש תהילים מהד' בובר קד, כב ובהערה שם); מדרש משלי, מהד' בובר פרשה י [מהד' וויסאצקי, עמ' 84]: "בא לפנינו מי שיש בידו הגדה אומר לו... בני תלמוד למה לא שנית שכל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא (קהלת א, ז), זה התלמוד שיש בו חכמות הרבה" - כשם שהים קולט לתוכו נהרות שונים זה מזה, כן נקלטו בתלמוד קובצי הלכה שונים ושיטות אחרות. כאן אולי המקור לביטוי השגור "ים התלמוד". - לפי זה נכללו כבר לפני ימיו של ר' יוסי בי ר' בון הברייתות הנוגעות בדבר ופירושיהן בתוך התלמוד, השווה לעיל עמ' 106; ודרכי המשנה, עמ' רפה, וייס שם [לעיל, הערה 6] חלק ב, [ויועץ תרל"ו], עמ' 183.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ע"א] עם כתובות פ"י הי"ד [לג ע"ד], (פ"ד הי"ה [ד ע"ב] עם גיטין פ"ה הי"ד [מז ע"א]; פ"ה הי"א [ד ע"ד] עם כתובות פ"ב הי"א [כו ע"א]; פ"ה הי"י [ה ע"א] עם כלאים פ"א הי"ו [כו ע"א] ופי"ח הי"ו [לא ע"ג]; פ"ו הי"ז [ה ע"ג] עם פאה פ"ו הי"ט [נט ע"ד] (ועם שבועות פ"ז הי"ב [לו ע"ד]; פ"ז הי"י [ו ע"א] עם חגיגה פ"ג הי"ו [עט ע"ד]), פ"ח הי"ה [ו ע"ב] עם כתובות פ"ה הי"ה [ל ע"א]; פ"ח הי"ח [ו ע"ג] עם כתובות פ"ד הי"ח [כח ע"ד]; שם (פ"ח הי"ט [ו ע"ג])⁵³ עם שבועות פ"ד הי"ו [לה ע"ד]; פ"ח הי"י [ו ע"ג] עם יומא פ"ח הי"ט [מה ע"ג]; פ"ט הי"א [ו ע"ד] עם גיטין פ"ה הי"ה [מז ע"א]; פ"ט הי"ג [ו ע"ד]⁵⁴ עם גיטין פ"ה הי"ד [מז ע"א]; פ"י הי"א [ז ע"ב] עם תרומות פ"ז הי"ג [מד ע"ד]; פ"י הי"ב [ז ע"ב] עם כתובות פ"ב הי"א [כו ע"א]; פ"י הי"ו [ז ע"ג] עם כתובות פ"יג הי"ב [לה ע"ד] ונדרים פ"ד הי"ב [לח ע"ג]; פ"י הי"ט [ז ע"ג]: "אמר ר' לעזר אין הוה כגון ההין ברחא אין צריכין לידע בחזירה מהו כגון אהן ברחא אית דמרין חוטרא אית דמרין פנדורה אית דמרין תיישא רבא"⁵⁵ וכן ב"ב פ"ג הי"א [יג ע"ד]: "המוכר צאן לחבירו, כיון שמסר לו משכוכית קנה מאי משכוכית אית דמרין חוטרא ואית דמרין פנדורה ואית דמרין תיישא רבא" עם קידושין פ"א הי"ד [ס ע"ב]: "המוכר צאן לחבירו כיון שמסר לו משכוכית קנה מהו משכוכית אית דמרין חוטרא ואית דמרין שרקוקיתה ואית דמרין נגדתא...".

הבדלים אלה והקיצור המיוחד למסכת נזיקין ניתן להסבירם באופן הפשוט ביותר בהנחה, שמסכת זו שייכת לעריכה שהיא שונה מעריכת המסכתות האחרות.

מסכת זו נתפרשה כבר כמה פעמים, השווה מבוא הירושלמי דף קלה ו-קמ ע"א. לכך יש להוסיף מן הזמן החדש יותר: נועם הירושלמי של ר' יהושע אייזיק, שפירושו לסדר נזיקין של התלמוד הירושלמי ראה אור בוילנא בתרכ"ט, נתיבות ירושלים למסכת ב"ק מאת ר' ישראל חיים דייכעס, וילנא תר"מ, והגהות יפה עינים מאת ר' אריה לייב יעלין לתלמוד הבבלי הוצאת ראם, וילנא 1886.

בפירושיהם ובצינוניהם למקומות מקבילים ולמובאות מחיבורים קדומים תרמו מחברי הפירושים וההערות הנ"ל להבנת התלמוד הירושלמי, ועל כך מגיעה להם הכרת תודה. עם זאת יורשה לי לנסות ולהציג כאן פירוש לפרק הראשון של מסכת נזיקין.

⁵³ בזמן האחרון נרכשו קטעי כתב יד אחדים של ירושלמי מסכת ב"ק על ידי ד"ר א' נויבאוור באוקספורד עבור ספריית הבודליאנה. באדיבותו של מורה האוניברסיטה בקמברידג', מר' ש' שכטר, לו אני מביע בזה את תודתי הלבבית, קיבלתי העתקה ובה נמצא הנוסח הבא של הקטע הנ"ל: "...ואינון דאמרון כן מעידין אנו את איש פלוני שהרג שורר שלפלוני וקיצץ נטיותיו והלא או' איני יודע חייב אמר הא אמורה" [= שרידי הירושלמי, מהד' ל' גינצבורג, ניו יורק תרס"ט, עמ' 250].

⁵⁴ הגם שהצירוף "אמר ליה מילה פלן" מוזר למדי, עם זאת אין הוא יכול להכיל רמז לקטע המקביל שבגיטין (השוה פני משה על אתר).

⁵⁵ לשון המשנה "הגונב טלה" וכפירוש למילה "ברחא" מתאים רק הפירוש "תיישא רבא". אי לכך ייתכן שיש לראות את הפירושים האחרים שניתנו כאן כמועברים ("אשגרת לשון") מבבא בתרא.

מכללת הרצוג

מסכת נזיקין הגדולה הכוללת שלושים פרקים,⁵⁶ שעל שמה נקרא הסדר הרביעי של המשנה בו היא כלולה, חולקה לשלוש בבות ('שערים'),⁵⁷ בנות עשרה פרקים כל אחת.

בנוסף לבבות ויצירות סנהדרין ומכות, מסכת אחת כי הן שייכות יחד מבחינת התוכן; השווה ירושלמי מכות פ"א ה"ד (לא ע"ב): "תניין הכא מה דלא תניין בכל סנהדרין"; כרם חמד כרך IV (תקצ"ט) עמ' 201; רמב"ם, מבוא למשנה (פרוס וילנא עמ' קח ע"ב, דרכי המשנה, עמ' 261 [276]; Rosin, Reime [D.], und Gedichte des Abr. Ibn Esra, IV [Jahresbericht des Jüdisch-theologischen Seminars, Breslau 1891] עמ' 202 הערה 4. שמא רמז אבן עזרא למסכת סנהדרין, הפותחת ב"דיני ממונות בשלשה... מכות בשלשה", על ידי המילה: "שלשה" (דהיינו דיינים)? - הרמב"ן לדברים כא, יג אומר: "אבל ראיתי

ששת הפרקים הראשונים, על פיהם נקראה המסכת: נזיקין, דנים בחוקי תשלומי נזק, השביעי בתשלומי כפל, ארבעה וחמישה עבור רכוש שנגנב, השמיני בתשלומים ועונשים עבור נזקי גוף, התשיעי והעשירי בהשבת רכוש גזול, האחד עשר והשנים עשר בהשבת אבידה ובחובת שמירתה עד שיוודעו בעליה. השלושה עשר בשמירת פקדון, הארבעה עשר באונאה ובהפרת הבטחה במקח וממכר, החמשה עשר בלקיחת ריבית - הכחשת פקדון, אונאה ולקיחת רבית נתפשים כגזל - הששה עשר עד התשעה עשר בקיום הבטחה שניתנה בקשר עם שכירות ובהוראות מפורטות בענייני שכירות (השאלה) וחקירה (וחקירה השתוותה לפעמים לשותפות), העשרים והעשרים ואחד בשותפות בבית, בחצר וכו', העשרים ושנים והעשרים ושלושה בדיני שכנות. הפרק העשרים ושלושה דן בתחילה בזכות השימוש בכוח החזקה (Servitut) ובזכות בעלות בכוח חזקה (Usucapio). הפרקים שמן הפרק העשרים וארבעה ועד העשרים ושבעה עוסקים בקניין, הפרקים העשרים ושמיני והעשרים ותשיעי דנים בחוקי הירושה והצוואה והפרק השלושים עוסק בשטרות.

בירושלמי במסכת סנהדרין...", וכבר ציין זאת [חמ"ה הורוביץ] בתוספתא עתיקתא, חלק רביעי [פרנקפורט תר"ן], עמ' 24 בשם ד"ר ב' ריטר. וכן הוא ברמב"ן לקידושין כב ע"א [ד"ה נראה שרש"י]: "דגרסינן התם פרק בתרא דסנהדרין...", והרשב"א שם וירושלמי מכות פ"ב ה"ז [לא ע"ב]. אצל הריטב"א יש כנראה לתקן את המילים: "בפרק קמא דסנהדרין". וראה הר"ן לסנהדרין פד ע"ב [ד"ה גרסת רוב]: "ולפי זה משמע שהכל מסכתא אחת".

לפי זה מסתכם סך הכל של מסכות המשנה בהתאם למסורת (השווה המקורות אצל הורביץ שם חלק א עמ' 1) בשישים. השווה גייגר שם, המציין גם לשלשלת הקבלה (רבנן סבורא), שם נאמר: "סנהדרין ומכות י"ד" (פרקים), וכן Dr. [J.] Derenbourg, [Les sections et les traités de la Mischnâh], Revue des Études Juives, III (1881), p. 207. (במתניתא דבני מערבא [לעיל, הערה 56] בסוף מכות, שם נאמר: "חסלת מכות פרקים י"ט", חסר סיכום מספר הפרקים; המספר י"ט מתייחס להלכות הפרק האחרון). מחבר הפיוט "אזהרת ראשית" (במוסף של ב' דשבועות לפי מנהג אשכנז, השווה Zunz, Literaturgeschichte [der Synagogen Poesie, Berlin 1865], p. 21), אשר, כפי שנמסר, מקורו מפומבדיתא, קובע את מספר מסכתות התלמוד הבבלי כ-36; האם הוא מנה את הבבות כ-3 מסכות, ולעומת זאת מנה את מסכות סנהדרין ומכות כמסכת אחת! ההנחה שלא מנה את מסכת תמיד היא קשה, וזאת למרות הקביעה אצל המאירי, מבוא לאבות דף טז ע"א [= מהד' הבלין, לעיל הערה 1, עמ' 111]: "ורבינא ורב אשי חברו התלמוד חוץ... ותמיד ומדות וקנים..."; השווה בבלי שבועות ב ע"ב, מכות ב ע"א.